

**ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ЛИЧНАТА И ПРОФЕСИОНАЛНАТА
БИОГРАФИЯ НА ПЪРВАТА
БЪЛГАРСКА БИБЛИОТЕКОВЕДКА Д-Р МАРА ТОДОРОВА
ДО ЗАМИНАВАНЕТО ѝ ЗА РИМ**

Мария Младенова

Колеги, в доклада, който изнесох на миналогодишната конференция, аз ви запознах с библиотековедските възгледи на д-р Мара Тодорова, която е и първата българска библиотековедка, опитала се в края на първата четвърт на XX век да изясни каква наука е библиотекознанието, неговия предмет и обект по чуждестранни – главно немски – източници, които тя без съмнение е познавала в оригинал.

Липсваха обаче каквито и да е сведения за нейната лична биография, както и за професионалното ѝ развитие. Въпросите, на които нямах отговор, бяха много. Къде, кога и в какво семейство бе родена и израсла? Къде, какво и при кого бе следвала, къде бе специализирала библиотекознание и кой я бе насочил в тази област, как трябваше да се тълкува титлата доктор пред името ѝ? Като лекар медик или като научна степен – резултат от защитен докторат, но в коя научна област и къде? Какво и къде бе работила? Как се е развила професионалната ѝ кариера? Много въпроси, на които нямах отговор. Това е и причината, поради която за нея няма статия в енциклопедия „Българска книга” (С., 2004).

За реконструкцията на нейната лична и професионална биография ми послужиха редица автентични документи, които след дълги търсения, водена главно от интуицията си, намерих в архива на НБКМ, както и в личните архиви на проф. Ив. Д. Шишманов, Александър Теодоров-Балан, Никола Начов, Никола Михов, Велико Йорданов и други български учени, с които тя е поддържала връзки и които са я насочвали и подкрепяли в нейното развитие, както и някои статии (нейни и на Виторио Камерани) в българския периодичен печат. Някои сведения за нея и Виторио Камерани ми предоставиха известният италиански библиотековед проф. Петручани, който живее в Рим, но преподава библиотекознание в Пиза, големият италиански българист, който от 20 години преподава безплатно български език в Университета в Пиза – проф. Джузепе Дел’ Агата, и моята приятелка Детелина Стоянова, която от години живее в града на Ромео и Жулиета – Верона.

Извървявайки един сложен зигзагообразен път на научно търсене, малко по малко аз успях да „сглобя” основните моменти от нейното личностно и професионално развитие.

Мария Тодорова е родена на 17.VIII.1891 г. в Карнобат в учителско семейство. Кратки сведения за баща ѝ открих в малкия архив на брат ѝ Николай Тодоров Вълков (р. 12.II.1892, Карнобат), предаден през 1968 г. лично от него в НБКМ „Св. св. Кирил и Методий”. В кратката си автобиография саморъчно бе написал: „баща ми е бил народен основен учител, отначало в селата на Карнобатска околия през турското робство, а след Освобождението в Карнобат и църковен деятел” (1). Потвърждение за професията на бащата Тодор (Тодорчо) Вълков открих и в „Българската възрожденска интелигенция”, където съвсем кратко е отбелязано, че е роден в Карнобат и е учителствал в Ямбол и в родния град (2).

В кратката автобиография на Николай Тодоров Вълков липсваха обаче каквито и да е сведения за майката и двете му сестри Мара и Паша, която бе спомената в едно писмо на италианската писателка Ада Негри до него.

След завършване на прогимназията в родния си град през 1906 г. Николай Тодоров постъпва в Държавната търговска гимназия в Бургас, която завършва през 1910 г. Следва право в Софийския университет, а държавни науки и журналистика учи при Карл Бюхер в Лайпциг (3). Несъмнено и той е привлечен от авторитета на Лайпцигския университет, за който имал сведения от многото българи, учили в него. Лайпцигският университет винаги е бил едно от най-изявените духовни и образователни средища не само за Германия, но и в света. Затова и българското присъствие в него е доста силно. Само за две десетилетия (от 1879/1880 до 1900 г.) в него са учили 100 български студенти (мъже). Първата българска студентка, записала се да учи филология, постъпва през 1912/1913 г. По-късно броят на следващите тук българи се увеличава значително и през 1922/1923 г. в него учат 161 мъже и 44 жени. От първите сто завършили в Лайпциг 5-има стават министри, 20 – професори в СУ, 35 – гимназиални учители, директори на средни училища, началници и главни инспектори при МНП, 3-ма са директори на Народната библиотека в София (Беньо Цонев, Пенчо Славейков и Велико Йорданов), 2-ма са директори на музеи (Археологическия и Етнографския), 2-ма са управители на големи здравни заведения, други ръководят културни, финансови и стопански институции, т.е. те са голяма част от интелигенцията, ръководила България през първите десетилетия след Освобождението.

Оказва се, че през 1929 г. 34 от професорите в Софийския университет са следвали или специализирали в Лайпциг (17 в Историко-филологическия факултет, 9 във Физико-математическия и 9 в Юридическия) (4).

Данните говорят, че Лайпцигският университет, като дава на своите студенти не само сериозни знания, но и широка култура, а Лайпциг със своите просветни институти (библиотеки, галерии, музеи, музикални салони, театри и опери), с издателската и книготърговската си дейност разширява кръгозора им, допринася и за тяхното развитие и утвърждаване в средите на българския интелектуален елит.

Завърнал се от Германия, Николай Тодоров се изявява като журналист и сътрудничи на литературни и политически издания в София, в провинцията и в чужбина – „Nordische Nachrichten” (Хамбург) и „Западно ехо” (Лайпциг). Свои материали публикува в „Развигор”, „Литературен глас”, „Червен смях”, „Мир”, „Работнически вестник”, „Слово”, „Юг” и др. (5).

От кореспонденцията на Николай Вълков са запазени две писма на немски език до италианската писателка Ада Негри (1932, 1935), които съдържат сведения за интереса към нейното творчество в България.

Кореспонденцията до него съдържа писмо – отговор от 1935 г. на италиански език от Ада Негри, във връзка с неин разказ, разкриващ съдбата на една българка, чието истинско име е Елена Драмчева. Този разказ, преведен на български от Мария Камерани под заглавие „Стана”, е публикуван през 1934 г. във в. „Македония”. В същото писмо Ада Негри споменава преводачката си в израза „Вашата любезна сестра професор Камерани” (6), който е единственото свидетелство засега за развитието на Мария Тодорова в научната йерархия. По какво обаче е станала професор? По библиотекознание или в друга област, привлякла вниманието ѝ след установяването ѝ в Рим?

В едно мило писмо, писано до Никола Начов от Стара Загора на 13.IX.1924 г., Мара Тодорова споделя с него следното:

„Гостувах вчера у семейство Илиеви и предадох на вуйчо Атанас Вашия приятелски поздрав” (7).

В края на същото писмо тя моли Никола Начов, който по това време работи в Университетската библиотека, да поздрави от нея д-р Никола Михов, колегите в

библиотеката, както и „госпожица дъщеря Ви, която вероятно се готви за отпътуване” (8).

Досетих се, че става дума за големия старозагорски книжовник, роден в семейството на буден търговец – Атанас Трифонов Илиев (1852–1927), който е неин вуйчо – брат на нейната майка. Атанас Илиев е учил в класическата гимназия в Табор (Чехия, до 1871 г.), след което следва славянска филология в Прага и Белград (до 1874 г.). Като учител в София (1888–1892) е привлечен от проф. Ив. Д. Шишманов в редакцията на „Сборник за народни умотворения”, в който публикува интересни изследвания с фолклорна насоченост, събира и издава народни умотворения. От 1900 до 1903 г. е началник на училищния отдел в Българската екзархия в Цариград, където през 1902 г. в съавторство със Стоян Аргиров и Начо Атанасов Начов (9) написват книгата „Поглед върху дейността на Българската Екзархия 1877–1902. По повод на 25-годишния юбилей на Негово блаженство Българския Екзарх Йосиф I-ви”. Книгата отразява четвъртвековната дейност на първия български екзарх, родом от Калофер, който развива активна църковна и просветна дейност в Цариград, Тракия и Македония до 1912 г.

Макар и много кратко, писмото до Никола Начов ме насочи към просветения род, от който произхожда д-р Тодорова, и подсказваше близостта ѝ както с Никола Михов, така и със семейството на Никола Начов.

Връзката Мара Теодорова – Атанас Илиев ме отведе към неговия личен архив, в който открих дълга кореспонденция между него и Никола Начов, водена с десетилетия. От нея се виждаше, че те са стари, сърдечни и добри приятели. Въпреки че обръщението във всички писма бе с официалната форма „Вие” в края на всяко писмо имаше текстове, подсказващи близост и старо семейно приятелство. В едно писмо от 22.X.1924 г. открих нещо важно за моя обект на проучване. То започваше така: „Получих поздрава от г-ца Тодорова (Вълкова)” (10). Следователно трите ѝ имена бяха Мара Тодора (Тодорова) Вълкова. Начов беше изписал Теодорова (Вълкова). Това за мен бе много важно, тъй като аз все още не бях открила архива на брат ѝ, от който бе видна фамилията Вълкови.

Издирванията ми в архива на Атанас Илиев не оправдаха моите очаквания. Там, с изключение на споменатото вече от Никола Начов писмо, нямаше нищо от или за Мара Тодорова. Напразно търсих и името на неговата сестра, която най-вероятно е нейна майка, но си обясних грижовното и топло отношение на Никола Начов и Стоян Аргиров към племенницата на приятеля им от младини – нейния високопросветен вуйчо Атанас Илиев.

При издирванията си се натъкнах на сведения и за високото израстване в науката и на неговия син Атанас Атанасов Илиев (1.XII.1893, Стара Загора–1985, София), който прекарва 6 години от детството си в Цариград, където научава турски и френски, но следва философия в Петербург, Швейцария и Париж. Довършва обучението си в Софийския университет „Климент Охридски” през 1918 г., след което специализира психология във Виена. Сътрудничи на много литературни издания („Българска мисъл”, „Златорог”, „Литературен глас”, „Българска реч” и др.). Владее свободно турски, руски, немски, френски и македонски. Широката му култура прави от него интелигентен началник на Културното отделение на Министерството на просветата (1934–1936). От 1937 г. е преподавател по философия в СУ. Избран е за доцент в Скопския университет през 1943 г., а след това е и негов ректор. От 1944 до 1962 г. е професор по етика и естетика в Софийския университет (11). Пръв у нас написва университетски учебници по етика (12) и естетика (13), в които отразява световните научни постижения в тези области.

Упоритото ми желание да открия името на майката на Мара Тодорова и нещо за живота ѝ ме накара да изчета обемистите „Спомени“ на Атанас Илиев (14), публикувани година преди смъртта му, интересните мемоари на неговия син – професора по философия Атанас Илиев (15), както и книгата на Катя Станева, посветена на Атанас Илиев (16), но единственото, което споменаваше той, бе, че е имал 4 братя и една сестра. Нищо повече.

Какво бе следвала Мария Тодорова? В началото почти бях убедена, че е следвала в чужбина, тъй като дълго не откривах името ѝ в известния „Алманах на завършилите Софийския университет“, и предполагах, че е следвала хуманитарна специалност.

Едва по-късно, когато в архива на НБКМ „Св. св. Кирил и Методий“ открих неин доклад до тогавашния министър на народното просвещение Стоян Омарчевски (23.XII.1885, Нова Загора – 10.III.1941, София), ръководил успешно МНП от май 1920 до юни 1923, който бе писан през септември 1922 г., си изясних кога, какво и къде е следвала, тъй като в този документ тя посочваше номера на своята университетска диплома. Този доклад обаче бе подписан от нея с името Мария Тодорова, а не Мара Тодорова, което ме кара да мисля, че кръщелното ѝ име е Мария. Вече не бе трудно да я открия в „Алманаха“ и установих, че Мария Тодорова, притежаваща диплома № 1345, е завършила специалност славянска филология през 1918 г. (17). Нещата си идваха на своето място. Нямахше съмнение, че тя е била сред студентите на проф. Ив. Д. Шишманов и е слушала лекциите му, изпълнени не само със знания, но и с духовния аристократизъм на големия учен.

В доклада ѝ се съдържаха не само ценни сведения за нейното образование и намеренията ѝ за професионална реализация в България в полето на библиотеките, но и се потвърждаваше моето предположение за библиотечната ѝ квалификация, която тя бе получила чрез сериозна теоретична и практическа подготовка в най-представителните немски библиотеки в Лайпциг, Мюнхен и Фрайбург, при това под ръководството на такива известни преподаватели по библиотекознание като доктор Rouest, д-р Glauning и проф. Wolf – директор на Университетската библиотека в Мюнхен.

Докладът представлява и своеобразен отчет пред министъра за времето, прекарано от Мария Тодорова в Германия, и за свършената от нея работа.

„Разрешената от Вас, въз основа на Университетския ми диплом № 1345, командировка в странство /Германия – от 6 декември 1921 г. до края на същата учебна година, т.е. до 1 септември 1922 г. употребих за продължение на наченатите в Прага и Лайпциг през 1920 г. занятия по специализиране на славянска филология и основно разучаване на библиотечното дело, което ме силно интересува и на чието поле желая да посветя бъдещата си дейност.

Специализацията си по славянска филология завърших с дисертация: Българското литературно ударение с оглед към югославското и специално руското, като засегнах обстойно ударението на съществителните и прилагателни имена; това на глагола и другите части на речта остава в допълнение да се изработи.” (18)

В същия доклад Мария Тодорова споменава, че в Университетската библиотека е работила с „подкрепата на нашия професор – г-н Иван Шишманов” (19). Това ме накара да потърся следи от присъствието ѝ и в неговия архив, където открих само две запазени писма от нея. Първото, писано на 18.VI.1922 г. в Мюнхен, съдържаше и полезна информация за заниманията ѝ по библиотекознание в Университетската библиотека. „Ако моето библиотечно дело Ви интересува – пишеше му тя, – мога да добавя, че тук обстоятелствата се стичат твърде щастливо; при самата университетска библиотека е тъмната стаичка за снимане на ръкописи: започнах вчера уроци и практика; също подвързването на книгите е отлично организирано. А г-н директорът

проф. Wolf ме прие неочаквано любезно, вероятно благодарение на представителното писмо на г-н д-р Jacobs, комуто писмено ще благодаря.” (20)

Второто писмо бе изпратено от София с дата 1.X.1923 г. По това време тя вече се е завърнала в България и работи като командирована учителка в Народната библиотека, като заема длъжност, която не я удовлетворява. Сътрудничи с желание на в. „Читалищни вестни” и е ангажирана с работата на Читалищния съюз, чете лекции в първия библиотечарски курс, организиран от МНП. Общувайки с личности като Стоян Аргиров, Никола Начов, Александър Теодоров-Балан, Боян Пенев, акад. Никола Михов и други значими представители на българската интелигенция, тя се тревожи за всичко, което се случва в България. Проявява будното си обществено съзнание на патриот и като разкрива и песимизма, в който са изпаднали българската младеж и интелигенцията от следвоенната действителност, Мария Тодорова пише на проф. Ив. Д. Шишманов, който по това време е на лечение в Баден, следното:

„Мой уважаемий Г-н професоре!

Интересувам се аз, заедно с други Ваши възпитаници преди всичко от здравето Ви. Сте ли вече напълно добре? Баденската природа и въздух са в състояние да Ви възвърнат свежест и бодрост и крепкост. Може би затова не я напускате тъй дълго вече. Дали тя е в сила да замени родния въздух? Дали наистина, не Ви липсва роден приют, роден звук?” (21)

Като изразява тревогата си от отсъствието му в България, Тодорова пише:

„Една мощна десница е Вашата и нейната липса у нас се чувства осезателно. Чувствуваме я ние, чувствуват я всички, които познават силата ѝ, които пораснаха под вълните на сянката ѝ, чувствуват я млади и стари.

... И стана тъй: вместо Вие за родината, родината за Вас простена...

Ще долети ли стона ѝ в далечна чужбина. Ще има ли отзвук или ще ѝ завещаете миражи и сънища в копнежа да Ви види на скута си. „Елате между нас” – зов от хиляди сърца нек смути въздуха Ви в Баденско. Тоя зов официално ще Ви се предаде в съдържана форма, разбира се, от Управителното тяло на Съюза на читалищата в България – аз го предавам непринудено, както го сетих в душата си.” (22)

И по-нататък: „Помните ли, господин Професоре, характерните Ваши думи, когато неуверено се опитвах да стъпвам в полето на Bibliotheks wissenschaft. Помните ли първата и втората и третата вдъхновена Ваша помощ. Мнозина се нуждаят от този импулс. Нуждае се самото дело от незаменимата Ваша дейност. В днешния момент Вашето съдействие би било от съществено значение и би допринесло неocenима полза. То би ободрило всички ни, би обнадедило и силно безнадеждните.

Да Ви видим между нас тук, да чуем родната си реч непосредствено от Вас, да получим ценни насоки в по-нататъшната си дейност – е за сега висшето ни желание.

Отсъствието Ви, повтарям, силно се чувства. Напоследък за делото заработи и г-н Аргиров. Г-н Михов е тук, понастоящем, но се колебае да поеме управлението на Народната библиотека, понеже при прегледа се спъва все в „задънени улици”, както той се изразява. По-големи подробности бих с удоволствие Ви съобщила, ако пожелаете да ги узнаете. Писмото от съюза ще Ви осветли по-пълно. Органа на съюза „Читалищни вестни” т.е. излезлите броеве – Ви се изпращат от Съюза. Съм понастоящем на негово разположение с своята работа, както някога Вие бяхте казали: „работете в това направление – съюза има нужда от такива лица”. Те са много малко, наистина, понастоящем, което спъва делото, а развитието му не търпи повече отлагане. Проектираното списание особено добре трябва да застъпи библиотечният дял, за да постигне задачите си, а труженици липсват. Главно – редактор липсва. Ако Вие имате възможност да не пренебрегнете поканата от страна на Съюза, това би ободрило всички съратници на тая идея, пък и списанието неимоверно бързо би се популяризирило.

Но не е въпроса само за списанието. За редица още културни дела Вие сте необходим. Върнете се в родината, прекарайте останалите си дейни дни в нея – за нея!
Чакаме Ви ние всички.

София
1 октомври 1923

С високо уважение: М. Тодорова
ул. „Гладстон” № 60” (23)

Пишейки след преврата на 9.VI.1923 г. и последвалото го Септемврийско въстание, Мария Тодорова споделя със своя професор тревогата си от атмосферата в страната, настъпила след тях, и изразява желанието на културните среди той да се завърне в България, за да влее с присъствието си надежда и сили на младите хора, които осезателно чувстват отсъствието му.

По това време проф. Шишманов е в почти тригодишно самоизгнание в чужбина, което прекарва главно в Швейцария, но от усилената умствена работа здравето му се влошава. Разбрал, че му предстои рискована операция, в началото на 1923 г. той подготвя и своето завещание, в което записва: „Умирам с чувство на изпълнен дълг не само към моето малко, страстно обичано отечество, но и към човечеството.” (24)

От писмото на Мария Тодорова става ясно и това, че именно той я е насочил към специализация и работа в полето на библиотеките и читалищата.

Воден от стремежа си постоянно да издирва способни млади хора, които да работят за България, Шишманов помага на мнозина да получат подходяща специалност и добра квалификация. Това желание се усеща и в писмо до неговия ученик и бъдещ фолклорист Христо Вакарелски от 1.IX.1925 г., в което му пише:

„Бях се почти отчаял да намеря между младите някого със страстна обич към фолклора на един К. Шапкарев, Д. Маринов или Ст. Шишков... Липсваха ревностни ученици и приемници... Проф. Арнаудов сам не е успял още, за жалост, да си създаде един ученик като себе си. Като Ви благодаря още веднъж за изпратените материали, моля да не се сърдите, че няма да Ви оставя на мира. Ето защо Ви моля да ми съобщите адреса си. Моето мнение е, че Вие трябва да бъдете при Етнографския музей. Как и кога може да стане това не зная, но ще гледам да Ви привлека в София, разбира се, не да стоите в канцелариите, а да заработите за систематичното изследване на цялата страна в народонаучно отношение. Вие имате всички качества за един добър фолклорист.” (25)

В друго писмо, изпратено два месеца по-късно, го информира:

„Преди десетина дена се яви нов случай да Ви дам възможност да се предадете на етнографията. Факултетният съвет имаше да реши: кому да се даде една полска стипендия по тая наука... Препоръчах Ви и колегите по доверие са съгласиха да възложат на мене, на проф. Боян Пенев и на Романски да дадат мнението си за Вас. Събрахме се и решихме стипендията да се даде на Вас... Това съобщение навярно ще Ви изненада много – но Вие знаете, че аз обичам да ходя на лов за таланти. Друг лов – по-приятен – аз не познавам.” (26)

Несъмнено в обектива на стремежа му към „лов” на таланти е попаднала и племенницата на приятеля му от Стара Загора Атанас Илиев – Мария Тодорова, и я насочва към специализация в областта на библиотекознанието поради голямата необходимост на българските библиотеки от истински професионалисти.

Изпратена да специализира библиотекознание в Германия от министър Стоян Омарчевски, който с голямо разбиране дава сериозна законодателна подкрепа на българските библиотеки, Мара Тодорова пише до него на 18 юни 1922 г. заявление, което изпраща от Лайпциг. В него, като напомня за „специалните си студии в Германия по славистика и библиотечно дело” (27), отбелязва: „чувствам се подготвена да се посветя на библиотечното поприще, специално в ръкописния отдел, като научен

помощник (28) и моли учтиво да бъде преназначена от Педагогическата гимназия в Народната библиотека от 1 септември т.г.” (29). Към този документ прилага свидетелство от Университетската библиотека във Фрайбург, като пояснява, че друг документ от Мюнхенската библиотека „ще получите направо от директорията ѝ” (30), а от Лайпцигския университет ще представи допълнително.

Във второ заявление, от 4.XI.1922, изпратено също до Стоян Омарчевски чрез тогавашния директор на Народната библиотека Станимир Станимиров, Мария Тодорова пише:

„Уважаеми Господин Министре,

С заповед № 5749 от 27.X.т.г. (предписание № 31244 от 31.X.с.г.) ме назначавате за пазител в Народната библиотека. Понеже тая длъжност се предвижда за лице със средно образование и по заплата спада към IV категория, а аз като висшистка съм получавала заплата по II категория, моля Ви най-учтиво да ме преназначите пак като командирована от гимназията в Народната и по този начин да ми дадете възможност да работя на това поприще.

Обичам да се надявам, че ще удовлетворите молбата ми и съм с отлична почит:

София

4.XI.1922

д-р М. Тодорова.” (31)

Очевидно назначаването ѝ на длъжност пазител е оскърбило младата и амбициозна Мария Тодорова, дошла от Германия с определено желание да работи на попрището на библиотеките и да реализира стремежите си за тяхната промяна по модела на видяните там. Молбата ѝ е удовлетворена бързо и само след 3 дни (на 7.XI.1922 г.) от МНП е изпратена заповед № 6083 (32). С нея се видоизменя заповед № 5749 от 27.X.1922 г. относно назначаването на Мария Тодорова в Народната библиотека, като се назначава за учителка в Първа софийска девическа гимназия и се командирова на работа в Софийската народна библиотека, без да е упомената длъжност, която ще заема.

Свидетелство за работата, която е възложена на Мара Тодорова в Народната библиотека, ни е оставил Велико Йорданов (33). Натоварена е с неприятната задача по подреждане на материалите за издаване на изостаналия от 1909 до 1922 г. бюлетин на книгите, но след като се оказва, че са годни за използване само тези от 1921 г., систематизира основно тях.

Паралелно с работата си в Народната библиотека Мария Тодорова участва като преподавател в първия библиотечарски курс (1–15 август 1923), изпълнява задачи, възложени ѝ от Стоян Аргиров, който през 1923 г. е избран за председател на Върховния читалищен съюз, участва и в народните четения, организирани от него, пише поредица от библиотековедски статии във в. „Читалищни вестни”, които я характеризират като ерудиран специалист в областта на науката за библиотеката. Те са най-силните статии по теория на библиотекознанието, публикувани в България не само в годините преди Първата световна война, но и след това.

Проявите ѝ в професионалната общност внушаваха представи за интересна и знаеща личност. Какво се е случило с нея в края на 1925? Издирванията ми бяха насочени от едно любопитно съобщение от 1925 г., отпечатано в „нейния” вестник. То гласеше: „Софийският университет е представил д-р Янков и госпожица Мара Тодорова, които да следват три години библиотекознание в Америка, издържани от Международния институт по земеделие в Рим” (34).

Първият и естествен въпрос, който възникна у мен, бе да установя това предложение осъществено ли е, как, с чие съдействие.

Проучванията ми показаха, че в края на 1925 г. Мария Тодорова действително заминава за Рим и в продължение на 20 години работи в Библиотеката на Международния земеделски институт, на която по-късно става директор.

Работата ѝ в тази световна библиотечна институция, интелектуалните ѝ прояви в България, с която тя поддържа постоянни контакти, общуването ѝ с най-видните представители на италианската култура и литература и италианския културен елит, приел я в средите си като равна ще представя в една следваща публикация.

Библиография и бележки

1. НБКМ – БИА, ф. 693, а.е. 1, л. 1.
2. **Българската възрожденска интелигенция.** – С., 1988, с. 127.
3. НБКМ – БИА, ф. 693, а.е. 1, л. 1.
4. **Йорданов**, Велико. Лайпциг и българите. – С., 1938, с. 137–138.
5. НБКМ – БИА, ф. 693, а.е. 1, л. 1–2.
6. НБКМ – БИА, ф. 693, а.е. 4, л. 3.
7. НА – БАН, ф. 63к, а.е. 748, л. 1.
8. Пак там, л. 4.
9. Начов, Начо Атанасов (16.VIII.1853 г., Стара Загора – 15.III.1916 г., Стара Загора) Книжовник и обществен деец. Изучава паметниците на писмеността, процесите на развитие на просветното дело в България и някои езикови въпроси. Действителен член на БКД от 1898 г. Именно той участва в написването на книгата „Поглед върху деятелността на Българската екзархия 1877–1902”, а не Никола Енев Начов (20.IX.1859, Калофер – 29.IX.1940, София), известен писател, историк и библиограф. Дописен член на БКД от 1884 г. и действителен член на БКД от 1906. Досега авторството на по-горе споменатата книга погрешно е приписвано на Никола Е. Начов. Причината е недостатъчното познаване на творчеството на Никола Е. Начов и на неговия съвременник Начо А. Начов. Допълнителни усложнения създава и приетото от двамата съкращение Н. Начов, с което те подписват публикациите си.
10. НА – БАН, ф. 46к, а.е. 209, л. 9.
11. **Илиев**, Атанас Атанасов. Речник на българската литература : В 3 т. : Т.2. – С., 1977, с. 96–97.
12. **Илиев**, Атанас Ат. История на етиката от XIX до XX в. – София : Наука и изкуство, 1948. – 250 с. ; Пак той. Етика : Учебник. – София : Наука и изкуство, 1950. – 247 с. ; Етика : Учебник : Ч 2. – София : Наука и изкуство, 1952. – 192 с.
13. **Илиев**, Атанас Ат. Основни насоки в съвременната естетика. – София : Дир. на нар. култура, 1945. – 112 с.
14. **Илиев**, Атанас. Спомени на Атанас Илиев. – София : печ. П. Глушков, 1926. – 473 с.
15. **Илиев**, Атанас, Ат. Спомени. – София : Бълг. писател, 1981. – 196 с.
16. **Станева**, Катя Атанас. Трифонов Илиев : [Биогр. очерк]. – София : Просвета, 1993. – 149 с.
17. **Алманах** на завършилите висше образование в Софийския университет „Климент Охридски” 1888 – 1974. Т. 1. – С., 1975, с. 91.
18. НБКМ – БИА, ф. 35², а.е. 12, л. 37.
19. Пак там.
20. НА – БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1486, л. 3.
21. НА – БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1486, л. 4–5.

22. НА – БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1486, л. 5.
23. НА – БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1486, л. 6.
24. **Шишманова**, Лидия. Проф. Шишманов като умствен работник. // Б ъ л г. м и с ъ л, 1930, № 6, с. 468.
25. **Динеков**, Петър. Писма на проф. Ив. Д. Шишманов до Христо Вакарелски. // Б ъ л г. ф о л к л о р, 1978, № 1, с. 41–44.
26. Пак там, с. 43.
27. НБКМ – БИА, ф. 35², а.е. 11, л. 77.
28. Пак там, л. 77.
29. Пак там, л. 77.
30. Пак там, л. 77.
31. Пак там, л. 84.
32. НБКМ – БИА, ф. 35², а.е. 12, л. 43.
33. **Йорданов**, Велико. История на Народната библиотека в София : По случай 50 годишнината ѝ 1879–1929. – С., 1930, с. 279.
34. Ч и т а л и щ н и в е с т и, № 2, 1 юни 1925, с. 8.